

Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 18
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Copyright © by Joanna Kozłowska 2025
Creative Commons: Uznanie Autorstwa 4.0 (CC BY 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>
<https://doi.org/10.31338/2544-3143.si.2025-18.12>

Joanna Kozłowska
Uniwersytet Warszawski
jm.kozłowska@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-5302-4696>

DANGIRAS MAČIULIS, DARIUS STALIŪNAS,
KRAŽIŲ SKERDYNĖS 1893 M. LAPKRIČIO 10 D.,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS 2022, 768 S.

Obszerna publikacja przygotowana przez litewskich historyków podejmuje temat rzezi w Krożach na Żmudzi, do której doszło w listopadzie 1893 roku. Zagadnienie to nie jest powszechnie znane w polskiej literaturze, tym bardziej ważne jest zaprezentowanie wydanej w Wilnie publikacji. Książka omawia prześladowania Kościoła katolickiego w zaborze rosyjskim i polityki caratu zmierzającej do zamykania lub przekształcania w cerkwie prawosławne dotychczasowych kościołów katolickich. W tym momencie warto zwrócić uwagę, że w polskiej literaturze zagadnienie mordu krożańskiego jest mniej znane¹ niż tematyka obrony przez wiernych cerkwi unickich Polubicze, Drelów, Pratulin na Podlasiu, do których doszło w 1874 roku².

¹ Autorzy książki cytują publikacje polskie, które poruszały ów temat np.: P. Kubickiego, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych*, cz. druga: *Dawna Litwa i Białoruś*, Sandomierz 1938; P. Dąbrowski, R. Gaidis, *Rzeź katolików w Krożach. Przyczynek do dziejów walki Polaków i Litwinów przeciwko rządowi carskiemu w XIX wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXIV, z. 1, Poznań 2012.

² Zob. szerzej J. Szczepaniak, *Męczennicy z Pratulina*, „Folia Historica Cracoviensia”, Vol. XV/XVI, Kraków 2009/2010.

Autorzy książki podkreślają, że podjęty przez nich temat rozbudowuje się na szereg rozmaitych „podtematów”, których nie sposób pominąć, a które naświetlają w szerszej perspektywie konkretne problemy. Dlatego też monografia dzieli się na dwie części: I. *Wydarzenie* (od pierwszej fali prześladowań w XIX w. aż po odzyskanie kościoła po rewolucji 1905 roku) i II. *Obraz* (ofiary przemocy, cel propagandowy, pamięć o wydarzeniach)³. Temat ten na bieżąco opisywali również korespondenci polskich gazet wydawanych w Cesarstwie Niemieckim czy Cesarstwie Austro-Węgierskim, zaznaczając, że najważniejszym źródłem opisującym wydarzenie były akta sprawy sądowej⁴.

W podrozdziale I. 1. *Zamknięcie* opisane zostały bezpośrednie przyczyny polityki władzy carskiej względem Kościoła katolickiego, traktującej klasztor i parafie katolickie jako ognisko polskości. Dlatego w XIX wieku pierwsza fala prześladowań przypadła po powstaniu listopadowym⁵. Druga fala nastąpiła po powstaniu styczniowym, kiedy najsilniejsze represje przeciwko katolikom miały miejsce w guberni wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej⁶. W przypadku zakonów jako przyczynę zamykania władza podawała małą liczbę zakonników lub uczestnictwo w powstaniu. W wyniku takiej polityki część zakonników zdecydowała o przejściu pod strukturę duchowieństwa diecezjalnego, część zaś udała się za granicę, podpisując dokument, że do Imperium Rosyjskiego nie powróci. Jednak część ukaranych duchownych zamieszkiwała w klasztorach, co powodowało, że niektóre musiały funkcjonować dalej⁷. Autorzy zaznaczają, że jeszcze w tamtym czasie sytuacja Kościoła katolickiego w guberni kowieńskiej była nieco lepsza⁸. Innym czynnikiem, który wpłynął na nie przekształcanie niektórych kościołów w cerkwie, był brak wystarczających środków finansowych. Jako przykład Autorzy podają sytuację słynnego barokowego kościoła św. Piotra i Pawła na wileńskim Antokolu w 1869 roku⁹. Podrozdział I. 1.3. ukazuje sytuację zakonów w latach

³ D. Mačiulis, D. Staliūnas, *Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d.*, Vilnius 2022, s. 13.

⁴ W bibliografii książki znajdują się liczne odwołania do dwóch polskich czasopism wydawanych w tamtym okresie w Krakowie: „Nowej Reformy” i „Czasu”, z których informacji korzystały inne polskie gazety.

⁵ D. Mačiulis, D. Staliūnas, op. cit., s. 30–45.

⁶ Ibidem, s. 48.

⁷ Ibidem, s. 55.

⁸ Ibidem, s. 48.

⁹ Ibidem, s. 65.

90. XIX wieku, podrozdział ten przybliży do wydarzeń, których tyczy książka, przedstawia sytuację pozostałych jeszcze funkcjonujących klasztorów¹⁰.

Po naszkicowaniu rządzącej ówczesnie cywilnej administracji rosyjskiej na omawianych terenach i jej stosunku do Kościoła katolickiego Autorzy przechodzą do meritum, tytułując kolejny podrozdział: *Decyzja zamknięcia klasztoru i kościoła benedyktynów w Krożach*. Chcąc przybliżyć czytelnikowi tamtejsze wydarzenia, nie pominięto składu wyznaniowego, według spisu z 1897 roku, w którym na ponad 235 tys. mieszkańców w całym ówczesnym powiecie rosieńskim (lit. Raseinių apskritys) katolicy stanowili prawie 80 proc.¹¹. Następnie Autorzy opisują dzieje Kroże, świątynie i klasztory, których doczekała się miejscowość na przestrzeni wieków (warto zwrócić uwagę na ryciny i fotografie ukazujące miejscowość)¹². Streszczają też historię powstania w 1643 roku w Krożach klasztoru benedyktynek, który ostał się w okresie dwóch fal prześladowań Kościoła w zaborze rosyjskim i którego sytuacja na początku lat 80. XIX wieku również nie wzbudzała zaniepokojenia¹³.

Autorzy publikacji zauważają, że idea zamknięcia klasztoru na Żmudzi dojrzała już w 1890 roku, a jako przyczynę władze carskie miały podać zbyt liczne skupisko klasztorów katolickich. Ostatecznie jednak, z powodu długości procesu decyzyjnego (biurokratycznego), uzasadnienie w dokumencie zawierało podobną jak w innych przypadkach zaboru rosyjskiego treść: mała liczba zakonnic¹⁴. Następnie opisane jest tło wypadków i przyczyny, z powodu których zamknięcie kościoła benedyktyńskiego miało nastąpić 10 listopada 1893 roku. Kolejny podrozdział omawia szturm wojsk rosyjskich, a w następnym przybliżone zostały osoby, które ucierpiały w wyniku działań władz¹⁵. Mačiulis i Staliūnas wykazują, że taka polityka władz

¹⁰ Ibidem, s. 66–76.

¹¹ Ibidem, s. 82.

¹² Ibidem, s. 81–89.

¹³ W tamtym czasie w klasztorze było 14 benedyktynek i 7 bernardynek, ibidem, s. 86.

¹⁴ Ibidem, s. 87.

¹⁵ Warto dodać, że w podrozdziale znajdują się dwie fotografie nieznanego autora z XIX w. ukazujące stan świątyni po jej zamknięciu. Wielokrotnie przez Autorów przywoływany jest przypadek podobnych losów świątyni żmudzkiej Św. Rocha oraz zbudowanego przy nim szpitala dla chorych duchownych w Kęstaičiai (pol. Kienstajcie), który rozkazem władz carskich nakazano zamknąć w 1886 roku, a którego z determinacją broniła okoliczna ludność. W 1890 r. kościół i szpital zostały zburzone.

carskich względem Kościoła katolickiego, szczególnie w drugiej połowie XIX wieku, wpisywała się w stosowaną w Cesarstwie Niemieckim politykę *kulturkampf*¹⁶. W dalszej części książki przedstawieni zostali obrońcy krożańskiej świątyni, szczególnie zasłużeni podczas obrony, jak również wysiłki (w postaci składanych petycji u władz rosyjskich) mające na celu pozostawienie kościoła do użytku parafian¹⁷.

Podjęty został także temat procesu sądowego, który odbywał się w Wilnie i decyzji sędziów. Kolejny podrozdział opisuje zwrócenie kościoła rozkazem cara w 1908 roku (należy podkreślić, że Autorzy, omawiając to zagadnienie, dołączyli szereg fotografii pochodzących z 1909 roku, przedstawiających stan kościoła w środku, jak i na zewnątrz, a także innych zabudowań przykościelnych)¹⁸.

W drugiej części książki wnikliwie przedstawiona została różnorodna prasa pisząca o wydarzeniach w Krożach, dzięki czemu czytelnik może poznać opinie różnych ówczesnych środowisk, zarówno świeckich, jak i katolickich¹⁹. Na tym Autorzy nie poprzestali, kompletując materiał zdjęciowy i opisowy przedstawiający Kroże z okresu dwudziestolecia międzywojennego na Litwie aż po czasy współczesne²⁰.

Do książki dołączona jest publikacja ponad 46 wspomnień zebranych w latach 1938–1940 przez Antanasa Rimkusa, pod redakcją D. Mačiulisa i D. Staliūnasa²¹.

Podsumowując, należy podkreślić wartość publikacji zarówno dla historyków analizujących losy ludności na terenach Żmudzi w XIX wieku, jak i dla tych badaczy, którzy zajmują się dziejami Kościoła katolickiego w XIX w.

¹⁶ Ibidem, s. 156.

¹⁷ Ibidem, s. 212–225.

¹⁸ Ibidem, s. 250–284.

¹⁹ Ibidem, s. 289–377.

²⁰ Ibidem, s. 383 i dalsze.

²¹ *1893 metų Kražių skerdynės. Senelių prisiminimai*, sudarė A. Rimkus-Šlinskis, parengė D. Mačiulis, D. Staliūnas, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2022.